

SAKSOVULNING RIVOJLANISHI VA XALQ XO‘JALIGIDA
AHAMIYATI

*q.x.f.f.d., Xalilova F.Sh.,
talaba., Normurodov A.A.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekstremal sharoitlarda yashashga moslashgan noyob o‘simlik cho‘l va yaylovlarga o‘shiga moslashgan saksovul o‘simligi hadida ma’lumotlar berilgan. O‘zbekistonning Qizilqum cho‘llarida o‘rmonlarni hosil qiluvchi asosiy turlari– oq va qora saksovullarning tuzilishi va tarqalish hududlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Saksovul, cho‘l, oq va qora saksovul, buta, daraxt.

Аннотация. В данной статье представлена информация об уникальном растении саксаул, приспособленном к жизни в экстремальных условиях и произрастающем в пустынях и на пастбищах. Описаны структура и ареалы распространения основных видов, образующих леса в Кызылкумской пустыне Узбекистана – белого и черного саксаула.

Ключевые слова: саксаул, пустыня, белый и черный саксаул, кустарник, дерево.

Abstract. This article presents information about the unique saxaul plant, adapted to extreme conditions and growing in deserts and pastures. It describes the structure and distribution ranges of the main forest-forming species in the Kyzylkum Desert of Uzbekistan – white and black saxaul.

Keywords: saxaul, desert, white and black saxaul, shrub, tree.

Kirish. Saksovul (inglizcha: Haloxylon)– sho‘radoshlar oilasiga mansub buta va daraxlar turkumi. Osiyo (O‘rta Osiyo, Eron, Afg‘oniston, Xitoy, Mangoliya)da 10 turi uchraydi. O‘zbekiston o‘rmon bilan qoplangan hududlar bo‘yicha dunyoda o‘ziga xos o‘ringa ega. Bizdagi jami o‘rmon fondi yerlarining (taxminan 12 million gektar) qariyb 80 foizi cho‘l mintaqalarida joylashgan. Bu hududlarning mutloq

hukmroni esa — Saksovul (Haloxylon). U nafaqat daraxt, balki cho‘l ekotizimining barqarorligini ta‘minlovchi yagona biologik devordir.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. O‘zbekistonda cho‘l va yaylovlarga ekish uchun 1991-yilda chiqarilgan Nortuya navi rayonlashtirilgan. So‘nggi yillarda saksovulni ko‘paytirish maqsadida bir qator o‘rmon xo‘jaliklari tashkil etilib, sun‘iy saksovulzorlar barpo qilinmoqda.

Saksovul jannat o‘simliklarining oilasiga tegishli. Bular 12 m balandlikdagi daraxtlar yoki daraxtlar bo‘lib, juda kuchli ildizlari bilan qumlarni mustahkam tarzda mustahkamlaydi va chang bo‘ronlari uchun to‘siq bo‘lib, kanallarni, daryolar va unumdor erlarni sho‘rxoklarning boshlanishini kechiktiradigan zararli ishgo‘llardan himoya qiladi. Shuningdek, yer osti suvlarini bir xil darajada ushlab turadi, yerni organik moddalar bilan boyitadi, cho‘l yaylovlarining ovqatlanish qobiliyatini oshiradi. Bundan tashqari, saksovul gullaydigan cho‘l daraxtidir.

Bo‘yi 1,5-12 m, tanasining diametri 1 m gacha boradi. Guli mayda, ikki jinsli, qarama-qarshi, tangachasimon, guloldi qo‘ltig‘ida bittadan o‘rnashgan. Barglari uchli, rivojlanmagan, tangachasimon, gul xreil qiluvchi novdachalari qari shoxlardan o‘sib chiqadi. Saksovulning yashil novdalari organik modda to‘plashga xizmat qiladi. I yillik yosh novdalarining ko‘p qismi kuzda, ayniqsa, sovuq tushishi bilan to‘kilib ketadi, ozroq qismi esa yog‘ochga aylanib saqlanib qoladi. Apreldan gullay boshlaydi, oktabrda urug‘laydi.

Kichik yaproqlar, butalar va daraxtlar, kichik yaproqlar yoki umuman yaproqsiz bo‘lgan daraxtlar, qisman kuzda tushgan yashil yosh qismli kurtaklar tomonidan assimilyatsiya qilinadi. Ba‘zan varaqalar ba‘zan muqobil, qarama-qarshi, o‘lik yoki qalin, burchakli yoki to‘mtoq. Gullar biseksualdir. Meva shamolli, bir oz go‘shli qanotli bo‘ladi.

Cho‘l o‘simliklari, saksovul 60 yildan ortiq vaqt davomida juda qisqa muddatda yashaydi. Kichkina balandlikda eski daraxtlar pastki qismida nisbatan qiyshiq qalinlashadi (ildizi uning qalinligi 40 sm ga yetishi mumkin).

O‘zbekistonning Qizilqum cho‘llarida o‘rmonlarni hosil qiluvchi asosiy turlari– oq va qora saksovullar uchraydi.

Qora saksovul (inglizcha: *Haloxylon aphyllum*) – bargsiz buta yoki daraxt, balandligi 4-12m gacha. Asosan, Osiyoning cho‘l va chala cho‘llarida, sho‘rxok yerlarda, sho‘rlangan qumlarda, taqirlarda ko‘p tarqalgan. Urug‘idan ko‘payadi. Yo‘llarda ixotazorlar barpo etishda foydalaniladi. Qora saksovul katta daraxtzorlar hosil qiladi, oq saksovuldan tana va shox-shabbasi qoramtir bo‘lishi, bargining tuzilishi bilan ajralib turadi. Qora saksovul - Turkiston viloyatining shimolli va qumtoshlariga xos bo‘lgan cho‘l o‘simliklari. Mo‘g‘ulistonda ham topilgan.

Cho‘l qora saksovulning mashhur o‘simliki juda baland buta bo‘lib, balandligi 7 metrga, juda yassi magistralga ega. Urug‘lar bilan targ‘ib qilinadi. Ko‘pincha saksovul o‘rmonlarida shakllanadi. Markaziy Osiyoda, xususan uning cho‘llarida o‘sadi. Ayniqsa, yer osti suvlari borligida yaxshi filtrlash qobiliyatiga ega qumli va qumli qumtoqli siriozemlarda eng yaxshi o‘sadi.

Oq saksovul (inglizcha: *Haloxylon persicum*) – yirik buta. Balandligi 2,5-6 m. Ildizi 10-11 m chuqurlikka boradi. Qozog‘iston, O‘rta Osiyo, Eron, Afg‘oniston, Iroq, Saudiya Arabistoni, G‘arbiy Xitoyning cho‘l va sahrolarida o‘sadi. Oq saksovul qumliklarni mustahkamlash uchun ekiladi. Zaysan saksovul (inglizcha: *Haloxylon ammodendron*) turi Qoraqalpog‘istonning ayrim joylari (Ustyurt)da uchraydi. Oq saksavul 2,5 m balandlikda, kamida 5 m gacha bo‘lgan katta buta bo‘lib, barglari kichik o‘lchamdagi shaklda bo‘ladi

Saksovul — ekstremal sharoitlarda yashashga moslashgan noyob o‘simlik. Uning “tuzilishi” muhandislik mo‘jizasiga o‘xshaydi:

Bug‘lanishni kamaytirish uchun barglari mayda tangachalarga aylangan. Fotosintez jarayoni bargda emas, balki yashil novdalarda (assimilyatsiya novdalari) sodir bo‘ladi.

Saksovulning ildizi ikki xil ishlaydi: gorizontalar yomg‘ir suvini yig‘sa, vertikal ildizlar 10–15 metr chuqurlikka tushib, sizot suvlariga yetib boradi.

Sho'rga chidamlilik: U tuproqdagi tuzni o'z tanasiga yutib, so'ng qobig'i orqali tashqariga chiqarib yuborish xususiyatiga ega. Saksovolning xalq xo'jaligida ahamiyati katta. Undan, asosan, o'tin (yoqilg'i), qo'ylar va tuyalar uchun to'yimli ozuqa, qumlarni mustahkamlovchi, shamolni to'suvchi vosita sifatida foydalaniladi. Saksovol o'rmonlari tuproqni eroziyadan saqlashda muhim o'rinda turadi. Saksovol 50-60 yil yashaydi. Asosan, urug'idan ko'payadi va 5-7-yili normal urug'lay boshlaydi. O'rta Osiyo va Qozog'istonda saksovol o'rmonlari 22 mln. ga atrofida. O'zbekistonda Saksovol o'rmonlari 1229 ming ga, shundan oq saksovol 976 ming ga, qora saksovol 253 ming ga ni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qayimov A.K., Berdiyev E.T., Turdiyev S.A., Hamroyev H.F. Dendrologiya. Darslik. - T.: - "Fan va texnologiya", 2016. - 356 bet.;
2. Berdiyev E.T., Saloxiddinov G'., Hamroyev H. O'rmonchilik. O'quv qo'llanma. – T.: "ToshDAU nashr-tahririyat bo'limi", 2012. – 94 bet.;
3. A.Muxamedjanov, E.Berdeyev., Manzarali daraxt-buta o'simliklari. O'quv qo'llanma. – T.: "ToshDAU nashr-tahririyat bo'limi", - 2018.-90 bet.
4. А. П. Петрова. Лес и лесное хозяйство. Учебное пособие. М.:Всемирный банк, 2016. – 224 с.